

Чорний Ангел

КУПИТИ

Ранні 1920-ті. В Україні починає утверджуватися «червона влада», але ті, хто воював під жовто-блакитними прапорами, ще продовжують відчайдушну боротьбу.

У центрі сюжету - агроном Артем Гайдученко, який засновує в давно занедбаному шляхетському маєтку комуну. Він стає одержимим заздалегідь провальною ідеєю віднайти формули хімічних речовин, що обдарують людство енергією та врожайми. Їхня зустріч з молодшим братом Петром, який продовжує боротьбу за українську ідею, стане для поселення фатальною.

Про серію «Неканонічний канон»

Міркуючи про канон української літератури, в пам'яті спливають лише кілька прізвищ зі шкільної програми - Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький. Хоча насправді цей перелік значно більший та різноманітніший.

Перед вами серія «Неканонічний канон», за допомогою якої ми хочемо поговорити про всіх тих, кого ми не знали, чиї тексти ми читали, не розуміючи контексту тогочасної реальності. Перед вами серія, покликана перевідкрити знайомих незнайомців. У ній ви знайдете цілий спектр українських авторів та їхніх творів - від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів.

Кожен текст супроводжується ключами для прочитання від українських літературознавців. Вони розкажуть, на що варто звернути увагу, і допоможуть подивитися на тексти українських класиків по-новому.

неканонічний канон:

● ОЛЕКСА СЛІСАРЕНКО.

Чорний Ангел

● ОЛЕКСА СЛІСАРЕНКО. Чорний
Ангел

Роман

віхрла
Київ · 2024

УДК 821.161.2'06

C52

Слісаренко Олекса

C52 Чорний Ангел: роман / Олекса Слісаренко; передм. Віри Агеєвої. — К. : Віхола, 2024. — 256 с. — (Серія «Неканонічний канон»).

ISBN 978-617-8178-76-5

Ранні 1920-ті. В Україні починає утверджуватися червона влада, але ті, хто воював під жовто-блакитними прапорами, ще продовжують відчайдушну боротьбу.

У центрі сюжету — агроном Артем Гайдученко, який засновує в давно занедбаному шляхетському маєтку комуну. Він стає одержимим заздалегідь провальною ідеєю віднайти формули хімічних речовин, що обдарують людство енергією та врожаями. Його зустріч з молодшим братом Петром, який продовжує боротьбу за українську ідею, стане для поселення фатальною.

УДК 821.161.2'06

Текст звірено за виданням:

Слісаренко О. Чорний Ангел: роман. — Х. : Книгоспілка, 1929.

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Віра Агеєва, передмова, 2024

© Володимир Гавриш, обкладинка, 2024

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2024

неканонічний канон:

Коли міркуєш про канон української літератури, у пам'яті спливають лише кілька прізвищ зі шкільної програми — Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький... Хоча насправді цей перелік значно ширший та різноманітніший.

Перед вами серія «Неканонічний канон», за допомогою якої ми хочемо поговорити про всіх тих, кого не знали, чиї тексти ми читали, не розуміючи контексту тогочасної реальності. Перед вами серія, покликана перевідкрити знайомих незнайомців. У ній ви знайдете цілий спектр українських авторів та їхніх творів — від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів.

Кожен текст супроводжується ключами для прочитання від українських літературознавців. Вони розкажуть, на що варто звернути увагу, і допоможуть подивитися на твори українських класиків по-новому.

КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ:

Петлюрівці, буддисти і загибель комуни: Чорний Ангел проти червоних мрій

«Чорний Ангел» Олекси Слісаренка — це роман про **розбрат** як у буквальному, етимологічному значенні слова, так і в сенсі символічному. Читачів одразу ж затягує стрімкий розвиток пригодницького сюжету, в якому не бракує збройних сутичок, вибухів, утеч і шпигунських таємниць, але напружена фабула не відвертає уваги від складних психологічних проблем, зрештою, від важливих історіософських характеристик. Адже йдеться про ранні двадцяті, коли засновуються перші комуни, щойно утверджується червона влада, але ті, хто воював під жовто-блакитними прапорами, ще продовжують відчайдушну боротьбу.

Часопростір Слісаренкової прози особливий: у численних творах він розгортає замальовки зворохобленої, розладнаної, розтерзаної багаторічним збройним протистоянням, зрештою, хворої дійсності, коли знесиленими й знекровленими почуваються, як видається, не лише люди, але й саме довкілля, коли рвуться й розпадаються всі зв'язки, стосунки між найріднішими людьми, порушуються всі усталені життєві цикли й ритми. До романного жанру автор приходить після численних експериментів і стильових шукань: здається, таких карколомних літературних кар'єр навіть у його покоління було не так і багато. Він устиг здобути агрономічну освіту, пройшов офіцером Першу світову. (До речі, окопні новели й оповідання, як-от «Алхімік», «Редут № 16», належать до найкращих у нашому письменстві речей, де осмислено досвід тієї війни.) Входяв до символістського угруповання «Музагет», друкувався в однойменному альманасі 1919 року, виступав на вечірках у київському «Льоху мистецтв» на нинішній вулиці Городецького, а дебютну збірку, датовану тим-таки 1919-м, назвав «На березі Кастальському». Годі шукати певнішого визначення мотивів утечі, зречення неприйнятної реальності задля служіння музам біля

одвічного Кастальського джерела... Але рішучий розрив щирого адепта із символізмом стався дуже швидко. Уже другу підготовлену книжку названо «Земними дорогами», вочевидь, далекими від омріяної Касталії, а далі Слісаренко стає радикальним футуристом. Його збірка «Поеми» (серед текстів була й дуже гучна свого часу «Поема зневаги» зі спостереженням про те, як «важко травить катаральний шлунок історії каміння сучасности») виходить у заснованому Михайлем Семенком та його однодумцями видавництві «Гольфштром», а обкладинку оформив художник Нік Бажан, котрий знов же невдовзі зречеться і футуризму, й очудненого імени та звернеться до неокласицистської та експресіоністської поетики.

Віршування було для Олекси Слісаренка радше періодом учнівства, школи, і найцікавіший він таки як прозаїк. Причому належав до апологетів гостросюжетної літератури; і наполягання на потребі зацікавити читача видається ще й закономірною реакцією на тодішню втому від імпресіоністських малих форм, шкіців, колекціонування мимобіжних вражень у новелістиці раннього українського модернізму.

У столичному Харкові Слісаренко стає головним редактором одного з найпотужніших натовді видавництв, кооперативної «Книгоспілки», та опікуном багатьох молодих митців. Юрій Смолич залишив у спогадах колоритний портрет свого старшого приятеля: «Виглядав Олекса Андрійович напрочуд солідно: директор банку, дипломат у ранзі посла, метрдотель у ресторані найвищого класу, взагалі — персону ґрата з розжалуваних, але до часу ще не знищених революцією колишніх можновладців. Дарма що походив Слісаренко з сільської бідацької ремісничої родини і в жилах його текла аж ніяк не “голуба”, а натуральна червона кров плебея. [...] Та всіх інших плебеїв у літературних колах — а в ті часи в письменницьких колах плебейський прошарок переважав усі інші — шокувало те, що Олекса Андрійович, виходячи з дому, неодмінно брав з собою величезний і туго напханий портфель — атрибут аж ніяк не пролетарського становища. Правда, у тім портфелі Олекса Андрійович носив переважно пижі, порох та шріт, бо був завзятий мисливець, а також різні риболовецькі причандалля, бо був і заядлий рибалка. Особливо ж дратували його недругів вусики — маленькі, “піжонські”, як тоді казали, вусики під самісіньким носом — щось на кшталт Чарлі Чапліна в створеному ним образі маленької

людинки. Крім того, з весни до осені Олекса Андрійович носив на голові плескатий солом'яний капелюшок “канотьє” — “крик моди” від кінця дев'ятнадцятого століття до Першої світової війни. Вдягався Олекса Андрійович вишукано й франтувато, костюми мав від найкращого кравця й віртуозно відпрасовані, а галстук (“краватку” — за тодішньою термінологією) пов'язував найчастіше “метеликом”, як в оперних співаків чи фігурантів з похоронного бюро. Всі ці атрибути надзвичайно іритували критиків його літературної творчості»¹. До речі, цей шкіц Юрія Смолича дуже нагадує портрет Слісаренка, виконаний Анатолієм Петрицьким, — із модним канотьє включно.

Це якраз період написання «Чорного Ангела», роки літературної дискусії, до якої Слісаренко також долучався своїми текстами.

Тепер, на відміну від футуристського періоду, його вже цікавить сьогоднішня у навітленні історичних викликів, найперш діагностика зламу, розриву часів, коли прірва між відкинутим, безжально затаврованим минулим та непевним, хоч і омріяним, майбутнім жахає, бо всі мости знищені, а ціннісний хаос ніяк не вдається впорядкувати.

І чого як чого, а респектабельної впевненості в собі його персонажам цілковито бракує. Історію завжди оповідають і пишуть переможці, позбавляючи слова подоланих, тож і в романі ми дізнаємося про події з уст цілеспрямованого комунара; однак самі ландшафти довкруг такі безпросвітно понурі й безнадійні, що ілюзії світлого майбуття губляться в сірих поліських заболочених просторах. «Серпневе Полісся вже засохло й пожовкло, вилискуючи цупкою, як дріт, болотяною травою. Зелену кров з листя випили сірі піски, і тільки сосни незалежно та гордо-зелено тримали віхті своїх верховин». Так само ці сірі безплідні піски й болотяні трясовини випивають кров із людських облич; «чорна меланхолія» страшною примарою висить чи не над усіма героями роману. Сюжетною зав'язкою стає жахлива пожежа Липівської комуни: у нічній темряві апокаліптично готить полум'я, лунають страхітливі вибухи, залишаються величезні вирви. Довколишніми селами ширяться поголоси про Божу кару для нечестивих комунарів, повітова й губернська влада теж не багато може пояснити.

Насправді тією пожежею закінчилася зустріч двох рідних братів Гайдученків, котрі зробили свій життєвий вибір у роки революції.

Старший, Артем, засновує в непрохідних лісових хащах, у напівзруйнованому, давно занедбаному шляхетському маєтку прихисток для знедолених. Агроном за фахом, він не надто переймається посівами й урожаєм, та й жодних ілюзій щодо намірів мешканців маєтку не має. Це змучені голодом і поневіряннями втікачі, залякані знущаннями військовиків у різних одностроях люди, котрі хочуть якось урятуватися від зимових холодів, аби весною, як перелітним птахам, знову шукати якихось певніших гнізд і прихистків. Бракує всього найнеобхіднішого, тінь голоду висить над цілим краєм; руйнуються будинки, гниють дерев'яні споруди, ржавіє метал, забур'янений, занапащений ґрунт уже не родючий. Гайдученко, втім, розуміє, що після революції, після того, як велетенський плуг (здається знамените Тичинине «Котить. У землю врізає // (чи то місто, дорога чи луг), // у землю плуг») переорав землю, її треба культивувати, обробляти, плекати. Майже всі головні персонажі твору стають жертвами якоїсь фанатичної віри в дорогу омани, і Гайдученко має свою idea fix. Він роками працює над винаходом, що обдарує людство неймовірним джерелом сили, шукає формули хімічних речовин, з яких видобуватиметься енергія. Про його старанно утаємничену працю знають лише найближчі люди, дружина та молодший брат. Знов же, за Тичиною, наш герой опиняється серед тих, що «тікали // в печери, озера, ліси», прагнули уникнути остаточного вибору, врятуватися від несвітських ураганів революції.

Хоча історію тут розповідає переможець-комуніст, але у назву твору винесено ім'я повстанця-петлюрівця: це Петро Гайдученко не хоче змиритися з поразкою, продовжує боротьбу з ворогом за свою державу, за українську ідею. Оксиморонним і тим привабливішим Чорним Ангелом він видається своїй нареченій Марті; і романтична дівчина згоджується викрасти записи старшого брата, аби та неймовірна енергія допомогла повстанцям. Свого часу вони вчителювали (точна соціальна характеристика тої верстви, котра й дала чимало ідейних, переконаних діячів Української Народної Республіки), були близькими й дорогими одне одному, але тепер вона відчуває, що колишнього тепла у стосунках, ніжної закоханості більше немає, що її обранець жертвує всім задля справи, якій офірував себе. При зустрічі по довгій розлуці «він, більше того... він сказав, коли ти хочеш бути моєю, роби

мою справу... До цього часу ти зраджувала український народ... Він так і назвав мене зрадницею, що мусить умерти або спокутувати свій гріх і виправдати себе якоюсь корисною роботою... Він кляв мене й дивився такими очима, що скажи тільки я слово, — він уб'є мене або обійме як кохану...». Дівчина пішла за голосом своєї любови. Кохання підпорядковується помсті або боротьбі, любов'ю до ближніх жертвують задля чи не ефемерної іноді любови до дальніх. Як на 1929-й, рік виходу «Чорного Ангела», така романтизація унерівського спротиву вочевидь не толерувалася владою й цензурою, але адресувалася своїм, врозумливим і прихильним читачам.

Зустріч братів-ворогів виписана в стилі роману жахів. Коли повстанець приходить забрати формули, старший витягує з підвалу каністру із видобутим уже термінідом — і підносить до неї запалений сірник, умить і сам спалахнувши живим факелом. Так закінчується безславна й жалюгідна історія Липівської комуни; пообіцявши нагодувати й обігріти людей, її організатор натомість влаштовує кінецьсвітнє руйновище. Утім Артемів винахід виявився оманною, за яку було заплачено людськими життями. Провінційний агроном винайшов речовину, давно відому хімікам, його жертвне служіння ідеї обернулося непорозумінням, трагікомічним фарсом. І сам він у фіналі бачиться відірваним від життя анахоретом, з яким доля й зіграла злий жарт.

У «Чорному Ангелі» автор дає ще одну, із багатьох знаних у літературі двадцятих років, інтерпретацію свого сьогодення як епохи хворої.

Так оцінював сучасність Микола Хвильовий із його метафорами і фізичних, — ідеться насамперед про сухоти, — і душевних, психічних, хвороб. У Хвильового, як-от у повісті «Санаторійна зона» чи в новелі «Синій листопад», лікарі принаймні пробують надати допомогу, але врятувати приречених неспроможні.

Світ Слісаренкової прози так само позначений симптомами гниття, розкладу, тління, дегенерації; він навіть діагностує «чорну меланхолію» як епідемічну загрозу, однак лікарів тут просто немає, люди перебувають уже за межею цивілізації.

У романі є й герой, який утікає від її принад свідомо, піднісши послідовний ескапізм як свою життєву філософію. Історія Томи

Карлюги, відлюдника, котрий у закиненій лісовій сторожці довбає дерев'яні ложки, ночви та інші нехитрі речі селянського побуту, бачиться як життєпис особистості, котра відмовилася від політичного вибору, від неуникненної необхідності стати під чийсь стяги у ситуації, коли зректися вибору вряд чи було можливо.

Важливою складовою сюжету «Чорного Ангела» стає мотив культурного й цивілізаційного занепаду, причому це стосується і філософії, способу мислення, світогляду, освіти, релігії, і, зрештою, повсякденного побуту й задоволення елементарних, первинних потреб людського виживання.

Горять маєтки й садиби, нищяться в тому огні мистецькі витвори, звірюється з попелом пам'ять, спогад, передання, музейні цінності й доленосні документи попередніх епох. Усі приховують якісь таємниці з минулого, носять маски, зрікаються родини, часто живуть подвійним життям. (У Слісаренка є блискуча новела «Горбате життя», сповідь людини, котра прожила не своє життя, із чужими документами, спокутувавши тяжкий безневинний гріх, віддано служила справі, яку обрала, але не уникнула остаточної карі.)

З посиленням сталінського терору багатьом доводилося «редагувати» свої біографії. Оце підкреслене Юрієм Смоличем у спогадах Слісаренкове походження з дуже бідної селянської родини також виявилось даниною стилю підлої епохи. Про це безпомилково свідчать родинні фотографії. Хоча, як писав в «Автобіографічній новелі» сам письменник, його прізвище «Снісар», з якого постало псевдонімне «Слісаренко», означало «лимарський», ремісницький фах його прадідів, — батько Олекси працював управителем у маєтку графа Генрикова, мав достатньо коштів, аби діти здобули освіту.² Слісаренко охоче наділяв своїх героїв рисами власної біографії. З повісті «Бунт» можемо дізнатися про сільськогосподарську школу, в якій він починав учитися і яку кинув, невдоволений низьким рівнем освіти, аби згодом вступити до одної з кращих натовді Харківської хліборобської. Виглядає, що згадана Смоличем «бідняцька реміснична родина» все ж була достатньо заможною.

Томі Карлюзі було що приховувати від пильних чекістів при владі. Він належав до найвищих суспільних верств, мав щасливе дитинство, яке тепер згадується безповоротним блакитним сном. «Минулого

твого, Томо, немає. Воно пірнуло в безвість. Ті липи, що, за старими романістами, шуміли над твоїм дитинством, давно селяни порубали й наробили з них хат і комор. Ті клавикорди, що тішили твоїх предків, давно спорохнявіли, як і кістки предків, і, певно, дісталися якійсь крамарівні або попівні. І вона барабанить своїми грубими мужичими пальцями по чутливій клавірі... Ті вельможні предки, що їх змальовували найкращі малярі, певно, красуються де-небудь коло селянської печі, а твоєю прекрасною зброєю користується який-небудь Петро...» Усі спогади розвіяні вітрами буремної історії, портрети, до того ж писані найвидатнішими художниками, на яких вловлювалася родинна подібність, — більше не прикрашають стіни. Занепад високої аристократичної культури в месницьких пожежах бунтарів, марні спроби усправедливити таким чином несправедливий світ, у якому одні підносяться коштом інших. Карлюга «родовитий шляхтич, нащадок славного гетьманського роду» (як не згадати в такому контексті таємничу Аглаю з «Вальдшнепів» Миколи Хвильового, котра добре свідома свого гетьманського родоводу й готова долучитися до боротьби за свою державу), але, взявши до рук зброю, він швидко зрозумів, що протистояння селянській протестній стихії марне, що впорядкувати вселенський хаос уже не вийде.

Тоді й почалися світоглядні шукання, котрі допомагають виробити засади незалежного існування.

Філософія героя ґрунтується, найімовірніше, на буддистських постулатах, на вмінні не бажати нічого, зректись пристрастей і почувань задля досягнення рятівного стану блаженної нірвани:

«Як прекрасно розпланував своє життя за своєю системою! Останні роки були роками гармонії й рівноваги, коли всі тягарі скинуто з плечей і з серця і людина стає вільна від обов'язків і примусу. Сила пристрасті не турбувала Тому, розсотуючись рівномірно в тілі, а розум був кристалево ясний, нічим не скаламучений». Зрікшись всіх принад попереднього забезпеченого існування, родовитий аристократ задовольняється мешканням у занедбаній лісовій сторожці, де можна підтримувати вогонь власноручно зібраним хмизом і заробляти на найскромніші харчі довшанням дерев'яного посуду. Шлях униз по соціальній драбині видавався чи не дорогою до заказаного колись земного раю. У місцевих селян, заскорузливих у якихось ще

дохристиянських віруваннях поліщуків, мовчазний ложкар швидко здобув реноме мало не святого, до нього йшли за порадами й спасенними розмовами. Зрештою, той, хто примудряється зберігати блаженний спокій серед розбурханого житейського моря, не може не викликати повагу.

Поява сусідів-комунарів самотника не в жарт злякала, він боїться, що пожаданий спокій буде зруйновано, і шукає шляхів до втечі. Йому бракує християнської віри для чернецького служіння, а в соціумі осторонитися небажаних чужинецьких впливів таки неможливо. Карлюжин страх одразу викликає питання, чи такою вже досконалою виявилася його система, коли не витримує першого ж випробування, зіткнення з Іншими. Тома хотів остаточно вийти зі співвідношень і протиставлень себе та Іншого, без яких не може сформуватися особистість. Його робінзонада — дивоглядний експеримент, але чи такий дослід над власною природою може тривати цілими десятиліттями?

Оскільки оповідь ведеться від імени персонажа-комунара, то Карлюга виступає його ідейним опонентом, героєм, котрому важко однозначно віддати читацькі симпатії.

Олекса Слісаренко користується тут стратегією, узвичаєною в радянській літературі соціалістичного реалізму, коли в уста позірно негативного (принаймні в системі радянських оцінок) героя вкладаються оцінки, твердження, ідеї, котрі ми можемо ідентифікувати як близькі до авторських чи навіть авторські.

Виникає питання про підстави такого ототожнення. Вони, зрозуміло, позатекстові, верифіковані через біографічні джерела, спогади, щоденникові записи, листування тощо.

Варто тут принагідно зауважити, що Слісаренко належав до харківського угруповання ВАПЛІТЕ, поділяв у літературній дискусії погляди Миколи Хвильового та його соратників; палким прихильником гегемонії пролетаріату ніколи не виступав. Так чи так, Карлюжині роздуми про тодішні соціальні експерименти викликають інтерес. Ось його осмислення партійної тези про побудову комунізму в одній окремо взятій країні: «Чи ви, наприклад, не думали про те, чому комунізм за наших часів має особливий вплив у країнах убогої матеріальної культури?.. У цьому є щось знаменне... Так, немов

культурні люди втратили віру в чудо і оминають комунізм, і тільки напівдикуни ще вірять в якесь Царство Боже на землі і саме через запровадження комунізму...». Порівняння християнства й комунізму як двох великих ілюзій людства змушує згадати роздуми чільних персонажів Миколи Куліша, особливо увиразнені в монологах Ігнація Падура (ще одного розчарованого відлюдника й винахідника «жебрацтва як мистецтва») з драми «Маклена Граса». Слісаренків філософ із долотом у руках нагадує, що перші християни також обстоювали рівність і зречення земних спокус, а згодом релігія «стала за зброю тих, проти кого в основі була побудована». Як на час написання роману, актуальними звучать і передбачення Томи Карлюги про узурпацію влади керманичами пролетарської держави. Питання про те, чи представники влади відмовляться від розкошів та привілеїв («невже він такий святий, ваш пролетаріат, що всупереч своїм, як ви кажете, “класовим інтересам” стане по-братерському ділити всі добра, що дісталися йому внаслідок захоплення влади?»), тут нагадує про ваплітянську стратегію «літератури розпеченого пера», сатиру Миколи Хвильового та ще одну іпостась Олекси Слісаренка — гумориста й сатирика, «професора ветеринарії» Омелька Буца.

Усім ідеологічним спекуляціям у романі протиставлено швидше культурницьку програму малих справ, творчої праці.

Революція «потрібна тільки на те, щоб повалити старе трухляве життя. Боротьбою можна очистити місце для будівлі, а вивершити будівлю можна тільки працею. У боротьбі-бо постає поділ людей на класи й касты, а праця єднає...».

Однак лікар чужих душ не зміг вирятувати самого себе. Він саркастично згадує про християнських святих, пустельників, яких зваблював біс плоті. Але й буддизм не вберігає ложкаря, котрого селяни вважають ледь не святим, від пристрасти. Коли в сусідньому будинку замешкала таємнича Марта, Тома спершу підглядає за нею з простої цікавості, хоч небезпеку для себе одразу відчуває, так ніби враз зависнув над жахною прірвою. Далі він вистежує її на побаченні з Чорним Ангелом, рятує при спробі самогубства; у них дедалі більше спільного досвіду й переживань. Тепер уже втікати від суєти суєт він хотів би удвох. Тож коли дівчина забирає вкрадений Томою пакунок із формулами і втікає до свого Чорного Ангела, самотник переконується,

що безпристрасної гармонії зі світом він так і не досягнув, буддизм не став рятівним колом у вирі страхітливих змін. І не знаходить іншого виходу, аніж самому звести порахунки зі своїм невдатним життям. Отже, ще одна омана, незгода з епохою, у яку випало жити. Гине від червоної кулі й Петро Гайдученко, месник-петлюрівець, що відкидав будь-які компроміси. Жодна з ідей не утверджується, усі задуми й наміри грузнуть у довколишніх непрохідних пісках.

У ширшому контексті Слісаренкової прози цікаво розглянути фіаско старшого з братів Гайдученків. Замість плекати рослини, агроном виготовляє убивчу вибухову речовину, зброю, яка ніби мала захищати творців мирного майбутнього, а натомість знищила його самого. Непомітні маленькі люди, осторонені від магістралей великої історії, — це упривілейовані персонажі численних творів письменника. Долю Артема Гайдученка цікаво порівняти з життєписом головного героя прегарного оповідання Олекси Слісаренка «Авеніта», у якому йдеться про винахід і акліматизацію нового сорту урожайної трави. Дослідна лугівнича станція з її лабораторіями й інструментами весь час під загрозою розгрому, вона не вписується в чорно-білу революційну дійсність, а селекціонер мусить працювати, тримаючи під рукою зброю. Урешті станцію таки спалюють, але безцінне зерно авеніти селекціонери зуміли врятувати, маючи віру в те, що хаос вдасться подолати, що повернення до творчої праці таки колись стане можливим. Герой «Авеніти» не переймається ідеологічними розрізненнями, і, схоже, в тому переломовому часі тільки ось такі малі справи й надавали сенсу людському існуванню.

«Чорний Ангел» вийшов у рік сталінського так званого «великого перелому», коли осторонитися від протистояння уже не було ніяких шансів. Справа вигаданої самими ж чекістами Спілки Визволення України, атмосфера доносів, арештів, жорстоких вироків. Олекса Слісаренко пробував підлаштуватися під злополучне соціальне замовлення, написав кілька ідеологічно правильних романів. Після саморозпуску Вапліте належав разом з Майком Йогансенон та Юрієм Смоличем до так званої «Техно-мистецької групи А», котра піднесла як принцип формалізм, шукання нових жанрових різновидів і стильових новацій, чи не футуристами вимріяне злиття мистецтва з машинним виробництвом. Але це вже були часи, коли тексти писалися

переважно для цензорів. Слісаренка тим легше було звинуватити, як і більшість його колег, у належності до «терористичної організації», що він умів стріляти і був пристрасним мисливцем. Вірші присвячував футболу, машинам, «міжпланетним мостам», послідовно зрікаючися того, що називав «нудною етнографією». Для подолання сюжетної анемії вітчизняної прози зробив-таки дуже багато, завжди залишаючись пильним і зацікавленим спостерігачем усього, чим обдаровувало життя. Він і статті свої часто скромно підписував псевдонімом «Обсерватор», доповняючись читацької довіри до своїх спостережень.

Віра Агеєва

¹ Смолич Ю. Розповіді про неспокій немає кінця. — К. : Радянський письменник, 1972. — С. 13.

² Див.: Музика В. Олекса Слісаренко // Письменники Радянської України. — К.: Радянський письменник, 1989. — С. 330.

Розділ перший ПРОТОКОЛЬНІ ФАКТИ

Року тисяча дев'ятсот двадцять першого, вночі під шосте жовтня селяни Липового, Тартаків і Вересок з жахом побачили, як над Липівською комуною, в лісі, спалахнуло велике полум'я. Була, либонь, чи не дев'ята година, бо в селі мало хто спав, а ті, що встигли поснути, прокидалися від метушні й галасу та вибігали на вулицю, шепочучи оборонних молитов...

Палахкотлива заграва кривавилася у чорному небі, як крила пекельної птиці, що злетіла на землю й мордує чиєсь нечестиве серце та викльовує сороміцькі очі...

Горіло панське добро. Огонь сушив кров і піт, висаний з давно зотлілих у землі липовецьких, тартаківських та верещанських предків, і нащадкам не спадало й на думку гасити тую пожежу.

Тільки у представників сільської влади, як адміністративний рефлекс, постала думка гасити, але зникла без сліду по тому, як з боку комуни почулися часті вибухи, а крила пекельної птиці ледь-ледь вилискували вогнем.

Вибухи то вгавали, то геготіли ще з більшою силою, немов чортячі гармати гупали під землею, і луна зітханнями велетенських грудей переливалася в таємних нетрях соснового бору.

За пів години останній вилиск заграви згас над чорним муром лісу, а чортяча артилерія причаїлася в довічній підземній темряві.

Та люди не заспокоїлися, як тиша запанувала в просторах між небом і землею. У тій чорній тиші причаїлася пекельна птиця заграви, що могла впасти на беззахисну солому стріх і пожерти политий потом врожай болота і пісків.

Цілу ніч по хатах блимали страсні свічки та лампадки. Цілу ніч жах ворухив молитви на старечих устах, а згаслі очі, прикуті на лики богів у кутку, німотно, по-тваринному благали захисту. Навіть зухвала молодь і та припинила і до ранку не спала, згадуючи таємні події, які, може, є початок невідомих ще лих та нещасть.

До комуни вночі з усіх трьох сіл так ніхто й не наважився підійти, щоб хоч поглянути, що саме сталося. Таємничий жах обгорнув і бородатих чоловіків, і безвусих хлопців, що не боялися на фронтах іти проти багнетів і куль...

На світанку закрапотів дрібний дощ, і день вплив у опаловому світлі. Люди шушукались про нічні події й значуще хитали головами, переказуючи свої полохливі думки.

Коли ж пелехаті нічні тумани відійшли від Липового й повисли білими ряднами на соснах, а день веселіше поглянув, немов розгладивши турботні зморшки на чолі, люди посходилися до збірні. На душі стало якось легше, і хоч говорилося про кару божу та про сили небесні, що не стерпіли комуни, та не було в тих словах нічної моторошності. Одчаюги-хлопці відразу зголосилися піти до комуни подивитися, що там сталося, і громада схвалила цей намір. Витягши утинки й рушниці з похоронок і тримаючи зброю наготові, ватага хлопців рушила з села.

До комуни треба було пройти верстов зо три кострубатим полем, що земля на ньому була, як попіл і, окрім щавлю, нічого не родила, а за тим полем дві верстви лісом, що перетятий болотистими рівчаками, які невідомо де починалися й хтозна-куди текли...

Комуна «Червона сила» містилася в колишньому маєтку пана Борзецького. Маєток був убогий, під старі часи закладений-перезакладений у банках, а тому й будівлі його не значилися ніякою архітектурою чи то багатством. Одноповерховий панський будинок з мезоніном покривленим набік; довгий, як ковбаса, флігель та загнутий глаголем сарай оточували широке дворище, на якому в безладді були покидані уламки реманенту, що його не можна було застосувати в селянському господарстві. Те ж, що пасувало до селянського побуту, розпливлося, скоро-но пан Борзецький утік з маєтку.

Будинки дворища довго стояли без вікон, без дверей, аж поки не розташувалися в ньому якісь утікачі чи то з Волині, чи з Польщі — невідомо — і заснували там під проводом агронома, Гайдученка Артема Петровича, комуни. Чи не хотіли вони, чи не встигли зайти в стосунки з місцевими селянами, а тільки не налагоджувалися якось знайомства. Та й недовірливі, мовчазні поліщуки десятою дорогою обходили комуни, як річ, видимо, не вгідну богові, а до того ж ще й

небезпечну, коли вважати на можливу зміну влади... Тільки «комунський заводило» агроном Гайдученко кілька разів заходив до селян, намагаючись ближче зазнайомитися з хазяїнами, та, бачачи приховану ворожість у холодних поглядах, покинув свої одвідини.

Хлопці вирушили з села, сподіваючись на всілякі напасті. Вітер ворухив верхів'я сосен і зойкав на вогких пісках, їм здавалося, що то в комуні ще не скінчилися нічні події, і мороз пробігав крижаними павуками по спинах, тимчасом як груди молодецькі випиналися, а з уст злітали зухвалі слова.

Коли вже наближалися до комуні, руки мимоволі міцніше стискували зброю, а очі гостріше вдивлялися між дерев, а як підійшли до дворища, то побачили великі ями, вириті вибухами; але ями ті не справили на хлопців вражіння — не такі ще бачили на фронтах!

У село поверталися, заховавши зброю та виспівуючи жартівливих пісень. Справа для них була ясна — комуну спалено, а набої, що там переховувалися, під час пожежі вибухнули і подовбали землю. Та в селі вони розповідали про бачене, докидаючи свого домислу до оповіді, щоб хоч цим набути слави сміливих людей. Їхні оповідання нічого не пояснили селянам, навпаки, ще більше, ніж нічна пожежа та вибухи, напустили туману в голови.

Хлопці розповіли, що на місці маєтку вони бачили великі ями, разів удесятеро більші, ніж це там було, що дерева обгоріли не на сажені, як справді, а на цілі гони навколо маєтку, а господарський реманент не просто був розкиданий по дворищу, а майже на порох перемелений...

Трупів у дворі маєтку хлопці не знайшли, і тільки вже повертаючись назад, помітили коло дороги в кущах щось обгоріле. Чий то був труп, вони не дізналися, бо і одежа, і тіло на ньому обгоріли, обголивши подекуди кістки. Видимо, людину було чимось обрито, чи то гасом, чи бензином, і підпалено. Обгорів і кущ, під яким лежав той труп.

Люди з острахом слухали оповідання хлопців, прикрашені фантастичними вигадками, і в головах їхніх поставали жахливі картини кари божої за людські гріхи.

Липівська подія сполошила не тільки найближчі села, а й посіяла тривогу далі, аж до самих Оболонів, що стояли на краю світу, там, де стояли непрохідні болота.

Чутки ширилися на сотні кілометрів навколо і щодалі од місця події ставали химерніші та жахливіші. Полісся насатило їх містикою, і темна фантазія деревлянських нащадків диким розгнudzаним конем топтала здоровий глузд і творила легенду про божу кару, що вогнем і громом підземним упала на липівських комунарів.

Розповідали, що на Спаса зайшов до комуні старий чоловік, вельми убогий та калічний. Одну паралізовану ногу він волік, підпираючись милицею, і пророчо-суворо дивився одним своїм видющим оком на зустрічних людей. І сива борода, і скуйовджене волосся робили його схожим на стародавнього пророка, божого вісника, що мав переказати людям про кару, уготовану за нечестиві вчинки та гріховне життя... Тільки солдатська шинеля на кощавому тілі та драна гумова калоша на здоровій нозі нагадували про сувору сучасність. Од шинелі лишилося одне рам'я та мідний гудзик з орлами, що безглуздо жовтів на одній петлиці...

Був той чоловік і в Тартаках, і в Липовому. У Липовому його нагодували, пустили переночувати й розповіли про комуну. А через якийсь час бачили люди, що той старець божий пас комунську череду на порубі. Кажуть, що наставили комунари того сірому пасти скотину, і він, як то й належить святому, смиренно справляв свій нескладний обов'язок удень, а ночами молився до сходу сонця, і сяєво мерехкотіло тоді коло його голови, як на іконах навколо святих... А як виганяв було корови на пашу або загонив до двору, то скотина слухалася його, як мала дітвора матері.

Мудрі старі люди відразу зрозуміли, що то за дід оселився в комуні, та мовчали, щоб не накликати на себе гніву божого, бо не було на те віщого воління, та й язика не поверталися в роті, і слова не складалися в голові для розповіді. А пас комунську череду Микола, мирлікійський чудотворець, що зійшов з неба справити грішників-комунарів на путі праведні...

З чотири місяці боровся святий Микола з дияволом, і як побачив чудотворець, що ні греця з того не виходить, а ворог дедалі більшу виявляє силу, з чого сталися праведникові непереливки від диявольської сили, він ужив суворих заходів і за допомогою небесної сили запроторив комунарів живцем у пекло, а головного комунара

Артема Гайдученка блискавкою спопелив за призвід... Ото саме Гайдученкового трупа обгорілого липівські хлопці й бачили в кущах...

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ